

յայտն պակասի, յոյնն իշարդար, — Մեր կարծեք ինդրական իշարդարը բառը արդիւնք է երկու կից բառերու իրարու հետ շփոթման. բառեր իրարմ անխառնով եւ փոքրիկ սրբագրութեամբ կ'ընթեանում այսպէս. «Զե իմացիս թէ ոչ ընդ իշար եւ յարդար ինչ տանմ, այլ այնպէս որպէս եւ են իսկ, այս արդարութեամբ յարդար ընտիր եւ դասական բառը կ'ունենայ նոր վկայութիւն մըն աւ. հմմտ. Ույ. Մեի. Մարի. «մի այնչս լինիտն. քանզի գոյ յոյս դասակայ, զե ոչ յարդար կտորն պատուհանդ, Ա. հար. էլ 169, «մի որ իւրով յարդար զիմիցէ երթալ է փորձութեան, ալ, էլ 183, զիւ մը վեր կը դրուի «ոչ իւրովն իշարդար. Այսպէս ուղղել է Փլյակն «յարդար» ընթերցանքը. «Վաս որչ եւ Հերակղիտոս ոչ վարպարս եւ յարդար տե. այս ցամաք հարկ իմաստան եւ առարկիւն է, Նիտիւնտա-Նիւն Բ., էլ 117. այսպէս նաեւ «Սար. հմտ. (ՀԲ) «Այս թէ ոչ յարդար եւ յանունն արեւելք դասակարգութիւնն այսպիսի ընկալու եկեղեցի». Հայկազանք յարդար եւ յարդար բառերուն տարբեր նշանակութիւններ յամակարգելով ուելարդանք իրարմ կ'անկատէ. — Ուկերքերն է Ղաւարս վեց ճառերն (ճատ, էլ 447—556) վերջնը դուռ ոսկեդարեանն է, բարբովն ասորեր նարեզ հինգ ճառերու յաւանքն թարգմանութեան. Նարայր ասոր միտ չէ դրան (Կընն վարդապետ, էլ 23—24):

ՉԾ. Բառերու այսպէս իրարու հետ շփոթումն յառաջ եկած կիցակներու շատ ազգայ օրինակ կրնայ ընծայել Եփրատի Գոգոսարաց Մեիւն-Նեմն հեռեւեալ անիմաստ հասուածը «եկին վասն երկուց զիտիտեկն նորս նկան է ձեռս նորս», հար. Ա., էլ 337. այս հասուածը առանց ձեռագրական համեմատութեան լուծել գրեթէ անկարել է. Մասնադարձիս թիւ 229 Չեռագիրը (Վարդանայ) Հասարան Մեիւն-Նեմնց կից Կոստանդնուլի կու այս բարեբախտար լուծման բանային «եկին վասն երկուց զիտիտեկն որ սկսն է ձեռս նորս», թղ. 174բ. — «Փառսուկեցն, բառն է տառը եւ «անկան», բայի նաորագիր — գիրը կցուելով երկու կորմանէ «որ յարարական գերանուան հետ, յառաջ բերած են ապագրին վերի հասուածը:

ՉԸ. 1866ին հրատարակեց Կարպետ Վարդապետ (այժմ Եպիսկոպոս) Երուսաղէմի Յովհաննէս Եպիսկոպոսին թուղթին առ Երաս Արտանից Կոստանդնուլի. «Դասանարանական տեսիւտից, կ'ընուի Յասանարանին մէջ, նորս արժեքը շատ ըջնին է, միջ առկայն առիթ ունեցաք ժամանայել անոր դասանարանական տեսիւտե կարեւոր մեկ առաւելութիւնք է թերթին Zeitschrift für kath. Theologie, 1910, p. 218. Այս առթիւ առջեի օրինակիս լուսանցքին վրայ նշանակած եմ սրբագրութիւններ, որոնցմ մին է հետեւեալը. «Եւ գարնայն Գոյլիտո եւ երբ եւ Պետրոս Ամեհրացի եւ Յովհաննո Արխիմանասայի, որք նորմանս իմն մուծին յաղանգն եւսիլի», էլ Թ. այսպիսի է հոս եւս երբ ընթերցուածը, այս տեղ ալ բառերու անգամներն շփո

թուած են իրարու հետ, զորնք եթէ զատել կ'ունենանք ընթացիկ նախագառութիւն մը «Գոյլիտո եւ Սեփեր (Severus) եւ Պետրոս Ամեհրացի», ՉԹ. «Որ կողմ զերկից յախտանն ժամանակ, լցուցանէ (այ. 190-95) յոս նարգիւ չարքատանեալք. Յոյն, էլ 67. Գարաքէն յառաջ բերած այս հասուածը գերմաներեն կը թարգմանուի. und ihn (d. h. den Erdboden) erfüllt mit allerlei Vierfüssigen (աշխ աշխ չարքատանեալք) եւ ասորեւ կը ծանօթագրուի «բառական նարգիւ (mit Fettstücken) եւ լարտանեալ (Vierfüssigen). — Փիլոնի եւ Երեմեոսի գործք թարգմանութեան լեզուական դասը արեւել ինդրական բառի իմաստը կը լուծէ իրեւ իր, յոյ, պարս. Փիլոնի թարգմանիչը կը գրէ. «Ընդէր Կոյլին յետ առաջը երախայրեաց նախեակի բարձր բերէ. իսկ Արեւ. յանդրանկացն եւ է յարգի» ոչ յետ առաջ, Արեւ. Ա., էլ 42, որ Ա. Գրքը թարգմանութեան մէջ այսպէս կը թարգմանուի. «Ամ Հարէլ յանդրանկաց խաւանց իւրցն եւ է շարժարդ նոցա» Մնկ. Գ. 4. Առտի բնագրին հասարակ ձեռագրի միտք համար Երեմեայ հասուածը թարգմանելու է mit fetten Vierfüssigen. նոր պարսկերեն մէջ արգէն ճար կը նշանակէ գէր, պարսաբ (fett), ճարձ, ճարիճ, ճարբ, պարսաբ, գիրտաբ (Fette), Hübschmann, Arm. Gramm., S. 188, որմ փոխառութիւն է բառս:

(Երուսաղէմ) Է. Ա. ՎԱՐԴԱՆՆԱՆ

Մ Ա Յ Ե Ն Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՆՈՐԱՆԻՆԻՆ ԿՈՍՏԱՆԴՆՍԻ ԲԵՆԵՔԱՆ ԳԼԿԻՆ ԳՈՏՄՈՒԹԵՆԵՆ

Ձեմոր Գլակի «Յարմայ պատմութիւնն, ունեցած է յոյնոք շորս հրատարակութիւն (Կ. Գոլիտ, 1719, Կալիպետ, 1814, Վենետիկ, 1832 եւ 1889) եւ զաղղիբէն կրկին թարգմանութիւն (Պարիս, 1868 եւ 1897). յայց շունկնք ասակախ ձեռագրաց բարգառութեամբ զՏոցայրիչ բնագիր մը. շնայելով որ մեծ թուով ծանօթ են անկէ ձեռագրիբներ:

Կարեւոր է համեմատութեամբ ծանօթ օրինակաց կատարել քննական հրատարակութիւն մը, որ առանց տարակուստ բարբովն նոր բնագիր մը պիտի ընծայէ:

Ով առիթ ունեցած է զբարելու Ձեմորայ ձեռագրիբերով. համարուած ըլլալու է թէ չէ հասած միզի գրուածք մը, որ այնպէս երթարկուած ըլլալը ընդօրինակողներու կամայականութեան, ինչպէս այս գրութիւնը. «որ եւ մեջ ծանօթ օրինակ գեա հեղինակին բարբ գրածք չի բովանդակէր, եւս առաւել իր գրել ուղածք կը գրէր Հ. Ալեշան (Հայտապատմ. Ա. 79):

Չեռագրական այսպիսի համեմատութեան օրինակ մը առած էր արքեպիսկոպոստ Խ. Եղի հանձնեան (Զեներ Գլակոյ նոր օրինակ մը՝ ՀԱՆԳ. ԱՄՍ. 1894, էջ 200—202, 239—240), ուր թէեւ հաստատ մը լոկ նկատի կ'առնուէր, պահած ժողովածոյքի մը մէջ (յսմէ 1616), այստ հանդերձ հետազոտական երկագրքնունութեան համար:

Ատորե կու գալ Շաւարշ Արք. երկրորդ, աւելի աշագրտ օրինակ մը առլ 'ի մէջ բերելով թուղիւլոյ պահպանակի մը ընթերցումները: Արժ. Ըտարշ Արք. համեմատած եր շայն Գ. Պոլոյ եւ Պենետիկի (1832) աղագրութեանց հետ: Աւելորդ համարեցանք հրատարակութեան մէջ յառաջ բերել Գ. Պոլոյ այսպիսին, որ կարեւոր բնագիր մը չ'ընծայեր, թէեւ ունի խառնուանք Պենետիկան աղագրութենէն:

Հատուածին ընթերցումները շատ ուշագրտ են եւ խառնուանք աչքի գործող:

Չեռագրիւթութեան մը ճիշդ նշյն կրկին հաստատներն ծանօթ են ինչ նաեւ Բերլինեան հայ. Չեռագրաց մէջ, զորոնք շատ մանրակրկիտ յանկած է Մեծ. Հ. Յ. Յաչեանի (առական անորոյ): Չեռորի Պատմութենէն գտած է Հ. Տաշեան կրկին մագաղաթեայ թուղթ միջին մետրական գրով, զորոնք ինամով ընդօրինակած է իւր Եանկին մէջ:

Բերլինի Չեռագրին ի հարկէ աւելի հին կը ներկայանայ Քան Շաւարշ Արքայի ձեռագրին, եւ ընթերցումներն աւելի ընտրի: Բողով հաստատներուն ամբողջական հրատարակութենէն Հ. Տաչեանի, այստեղ ի մէջ կը բերեմ միայն այն տողիցն, որոնք կը համապատասխանեն Շաւարշ Արքայի հաստակտորին:

Այս կրկին պատասխաններն մէջ աշագրտութեան արժանի է յատկապէս այն պարագան, որ "առ Վեւեդ հայրապետ", գրուած թուղթը կը փոխադրուի Պատմագրութեան մէջը, մինչդեռ աղագրին մէջ իրեւ սկզբնապատմութիւն պատմութեան գրուած է: Այնպէս որ Բերլինեան եւ Շաւարշ Արքայի հաստակտորներու համաձայն աղագրին 37, 7—9 եւ 24 էջերն իրարու կը յաջորդեն: Այստ ամբողջ "Տարնոյ Պատմութիւնը", Պենետիկեան հրատարակութեան մէջ նկատուած կ'ըլլայ շատ ուժեղ խմբագրութեան մը, ուր հնագոյն բնագրին հարկե կ'անխել նշմարել է:

Ար բողովայնք որ հաստատներն հետաքրքրութիւն շարժելու հայ բանասէրներու մէջ եւ ձեռնարկուէր Չեռագրաց գրուածքին քննական հրատարակութեան, որ թէեւ, ինչպէս հաստատուած ենք, պատմական քիչ նորութիւն պիտո բովանդակէ, բայց կարեւոր լուսաբանութիւն պիտո սայ մասնաշարկան-աղագրական տեսակետներէ:

Հ. Ն. ԱՄՍԵՍՍ

Չեռոր Գլակի անունով հասած պատմագրութիւնը մեկէ աւելի շահեկան կողմեր ունի, թէ էր ընդգրկած շքանին անհամեմատ կարեւորութեամբ մեր ապք. Պատմութեան տեսա-

կետով, եւ թէ էր անորորի ու յանախ հակասական բովանդակութեամբ: Հետագայ առջերով, սակայն, պատմական քննադատութիւն մը կամ գրական առաջնահարկութիւն մը չէ որ պիտո ներկայացնենք: Այլ միայն, հիմնուելով ձեռագրի նորագրեա հաստատի մը վրայ, պիտո փորձենք քանի մը լուսաբանութիւններ առլ:

Որչափ ծանօթ է ինձի, Պրոֆ. Գ. Խաչաթեանցն է որ առաջնահարկած է մասնագրպէս Չեռոր Գլակի գործը, իր "Համեմատական առաջնահարկութեամբ", որ "ՀԱՆԳ. ԱՄՍ. 1894, էջ 200—202, 239—240", առանձին հատորիկով մին ալ հրատարակուած է (Ողբ. Մոսկոյ. ԺԲ. 1893): Գ. Խաչաթեանց քննած է Չեռորի աղբերակները գտնել, համեմատութիւններ ընելով Ազաթանդղտի, Բերլինոյի, Խորենացոյ, Ս. Եանգոյ վարքի, Սեւեակի հետ. յարկով նշյն տան թէ, "Պետք չէ կարծել որ Չեռորի իսկական աղբերակներ շարքը սպառված է իմ յիշած հեղինակներով": Ընդհանրելի է արգարեա Գ. Խաչաթեանցի ձեռնարկը, որ յառաջատարած է այնքան օրինակելի երկայնատմութեամբ: Ասպայ, ինձի կը թուի թէ Չեռորի անձին, գործին եւ ժամանակին նկատմամբ համազման մը գալու համար, Չեռորի աղբերակներուն համեմատական քննութենէն յառաջ, անհրաժեշտ էր կատարել անոր ձեռագրիներուն բաղադատական առաջնահարկութիւնը, եւ վերականգնել անոր իսկական բնագիրը: Առանց սոյք եական աշխատութեան, ինչնին ունիչն պիտո մնայ ական անտութիւն, որչափ ալ հանարեղ ըլլայ:

Պրոֆ. Գ. Խաչաթեանց, իր "Հմտակն. Առաջնահարկութեան" մէջ (էջ 55—56) յիշելով Աշտիշաթի երեք մահաններուն (Առահապի, Առահաթի եւ Ատապի) կործանումը "տաշանեղ Փայտէն բեմած ուժգին հաղթի զօրութեամբ, ըստ Ազաթանդեղի, դիտել կու սայ թէ "Ազաթանդեղի վկայութիւնը Աշտիշաթում կ'ըստ Առնիւնիան կամ Առնիւնի Թեմակի մասին, հաստատված է միւս պատմագիրներից: Այսպէս Բերլինոյք երկու անգամ յիշուած է (Գ. 37 38, Ե. 25) Աշտիշաթի մէջ գտնուած Հերոսիմոյ կամ Առնիւնի Թեմակը, եւ մի անգամ "Աթոռ Անահայոց", որ ըստ երեւուածի Ազաթանդեղի "Ոսկեմայր, Ռուկնին Անահայոցն. է: — Խորենացին նշյնական յիշում է (Բ. 14) թէ Տիգրան Միջին "հրամայեաց յաշտիք տեղին (Աշտիշաթ) կանգնել զվերդիտոյ (Առաջնակ ըստ Ազաթանդեղեայ) պատու կերն իրրեւ Եր-վնոյ փոքր-փոքր առ նորին պատկերին Երվանդոյ . . .": — Արքայպետ Առնիւնի Թեմակն եւ նրա սակիւլ պատկեր մասն աւանդում են տեսնային պատմագիրներէն պատ վաղ նաեւ Պլինիոս եւ Պլուտարքոս: Մինչդեռ բաշարակի հակառակ այս արժանահաւաս տեղեկութիւններին, նաեւ դիտումք յանդեառ ձեռնարկով սոցա մասին — Չեռոր նկարագրելով հռչակուող Աշտիշաթը՝ ըսու չէ յիշում ոչ Առահապի կամ Հեռակիւն, ոչ Անահայի եւ ոչ Ատաղկան կամ Արքադիտին . . .": — Արեւմտ, ըստ խաչաթեանցի, Չեռոր չէ յիշած Առահապը: Անահայոց եւ Ատա-

ղինը, Հին Հայոց սիրելիպոչն այս աստուածները, ևւ այս պարագան Պ. Նալալթեանցի համար մէն է գլխաւոր փաստերէն, որոնց վրայ հիմնուելով նա կ'եզրակացնէ թէ « Չենորի պատմութիւնը ևւ ան. վաւեր է եւ կընդ »: Ըստ հետեւորի ի՛նչ գտնենք Չենորի ձեռագրիներէն, ուր յիշուած ըլլան այդ աստուածները կամ անոնցով մին ու միւրը, իրաւունք պիտի ունենանք լըծորէ տարաբանելու Պ. Նալալթեանցի եզրակացութեան վրայ:

Անբընդ տեսայ Եղուեսագիրքը մը, որուն մէկ պահպանիչը էջ մըն է Չենորէն, գրուած բամբակեայ թղթի վրայ: Պահպանակին այժմեան մեծութիւնն է 21 X 15 սմ. բայց երկուքի ծալուած է կտրուի՝ Եղուեսագրիէն մեծուած յետեւոր. ցուելու համար: Նախապէս անկի մեծ է եղած թուղթն է երկակն: Բայց լայնքն ու երկայն. քնն կորստուած ըլլալով, իւրաքանչիւր էջի վրայ մէկ սիւնակը միայն ամբողջ ձեացած է (լայնքնն). երկրորդ սիւնակէն հաղի 1.—4 գրերը կը կարգա. ցուին իւրաքանչիւր սողի վրայ: Գրերը կը նմանի բարբոցի. ունի սակայն ասանձնայատուկ ձեւեր, որոնք կը տարբերին այդ անունով ծանօթ գրու. թեան անէն: Իւրաքանչիւր էջ 21 սող կը պարունակէ. ամէն սող՝ 21—26 գրեր, գրուած սեւ մկանով, որ՝ թերեւս շատ հին ըլլալուն՝ քիչ մը շէկի կը գտնեն: Ցեցն ու կարգաւարը տեղ տեղ ծակկած են թուղթը, որ շատ ալ աղտոտած է, ևւ գրերը քժուարաւ կը կարգաւարէ: Մէկ երեսին վրայ կայ մաս մը՝ Լուսաւորչէ առ Ղեւոնդ Հայրաւորայ կոչու Ս. Նամակէն: Երկրորդ երեսին վրայ՝ հաստած մը քրմական պատերազմէն: Այս երկրորդ մասն է որ մեծ լայն պիտի սփռէ Չենորի նկատմամբ, վրան զի ունի կարեւոր տարբերութիւններ տպագրիչներէն ու ցարժ ծանօթ ձեւաւ գիրներէն: ևւ յոյժ հետաքրքրական յիշատակութիւն մը՝ Աստղիկի պատշտութիւնն Ալաշխում: Ստորեւ նշուած թեման կ'ընթարթանկնք այդ հաստածները, իւրաքանչիւրին զիմեղը գնելով Ղեւոնտիկի (1832) տպագրութեան համեմատութիւնները, մէկ քանի ծանօթութիւններով:

Ձեռագիր Բերլին. ՔՂ. 64ա.

[Եւր]նցէ գտնեման: Արդ իբրև եկաք ի գուտան Պաշտենոց յաւանն Գիտանեւ. ի քաղաքագուգի կուտաւ. անգամարս ճկնալ մեր յի՞մ թնայութիւնն, սմանք ի քրմանցն Գիտանեւ անդ հանգիւցեցան. իբրև անգիկացան յանսիս ևւ յանուրէն իշխանէն Հայտանդ, ապա արարս (սիօ) զամանն ի ասեկ կապն աչտից, ևւ ի ասեկ կապն Գիտանեւ ե՛թէ օտկաւ ցարդ եմք ի վարկն ցարդ հանգերն Գրիգորիւ որ կորանկեց է զքիս աստուածոց մերոց. փութաբարուք վարկն հասանն ի վերայ. զի զուրպետը կարասուք յաղթել նեղբաւ առևս այսօրի. զոր լուեալ քրմանցն ժողովոցին ըլլաւ: ար ըրին ուր էր Աստղական ... (յաւադ):

Տպ. Ղեւոնտ. էջ 26: Ձեռագիր Սեբաստիայի:

ևւ եկեալ յերկիրն Պաշտենոց յաւանն մեծ Գիտանեւ ի քաղաքագետի նէ ի քաղաքագուգի կուտաւ անգամարս ճկնալ

Տպ. Ղեւոնտ. էջ 26: Ձեռագիր Սեբաստիայի:

առ. սմանք ի քրմանց անդ հանգիւցեցան: Եւ անդեւ կայեալ յիշխանէն Հայտանդ, անգիկացան յանսիս ևւ նկուցն զմեծ աստուածոցն Գիտանեայ ևւ Գեմետրիայ, զիչընգայոց կեղծ ի տեղի աստուածոցն. ևւ լինն զգտնու ի առևս գեանաւ փորս: Եւ իբրևսք ապա որորին յԱլաշխում ի քուրմ՝ եթէ ժողովոցէք այս պատերազմը, ևւ փութապէս վարկն հասեց առ մայր, զի մեծն Գիտանէն ի դատարար՝ ևւ լանկեց է ընդ ուրաքեալ ելնեանն: Նշուցի ևւ ըրին որ ևւր աստղական զարսն կուտայոց որեցին՝ զարսն գարնել ի քանիս այդպեցն. ևւ զաման յանտառն գարնեցն: . . . :

Ձեռագիր Բերլին. ՔՂ. 64բ.

... ևւ ինքն ցրեաց թուղթ առ Ղեւոնդ հայրապետն կեանքին այդպէս: Ըրաւ ի յաստուածուստ գտանուեալ ևւ ի մարդկանէ փութաբարուլ անուս է ևւ աստուածարեալ հայրապետի Ղեւոնդեայ Սեբաստի կեանքին

1 Անըւ լա՛ ի քրման, ինչպէս ունին տպագրիչները: 2 Այս յիշատակութիւններ են որ ամէնէն անկէ հետաքրքրական է գտնուեն Ձեռագիրն: Ո՛չ փայտ Ալաշխում Աստղական պաշտանուրը յիշուած է մեծար անգարական մտորմամբանութեան, այլ ևւ արդ իչ կոչէ «աստղային արեւեկան», կործնեալ գտանլ ուղիով Աստղիկի պաշտանութեան ուրիշ կենդանները, որոնք կը գտնուեն ի քարի կեդրոսի յաւանկան մեծ կենդաններ — Ըրաման (Ք. Արծր. Ա. Ը. 53. Գեարդ. 1887): Աստղականութան Աճեւս. յոց Պաշտայ լեռան վրայ (տար. Մոմբար. Պոմ. Է. Է. Է. 301. այս Ղեւոնտ. 1843) ևւ հուտարար նաեւ Սեբաստիայն ութ ժամ զեպ հեւսի՝ Աստղիկ լեռան վրայ (Հ. Ղ. Ինձե. Էնթու. Հայտատ. Գ. 80): կուտարս այս վերին լեռան քր Սարիլի կը կոչեն Սեբաստի ևւ ըրալայոց Էսթրը, ևւ ԵՍԷՍԷ Յուլ. Յարիլները, քար կը անանին Աստղական մեհակն Մաղարիները: Ներկայ տարւայ Սեբաստի. անամբար բարբոցայ այս հիմուարց լեռը նախաձեռն 2500 մտր բարձրութեամբ, կանանն, որոն աստուածն փնչեա կարգեց (ձեւ՝ 3ի ժամ) կանդիժով աստղական կանուտար նախալ երկը կանուտն լայնութեամբ՝ քար կը մայր կեղծ: Աստղիկ լեռանէ երկու ժամ հեռու է Գեառիլե՛ն թուրք զիւրը — ըստ Յայմաւուրայ՝ Գիտակաւ — որուն երկուկուստ ձեանգարած էր Ս. Ալաշխումային, ևւ ուր ցարժ Սրբոյ զերկրանը կը պատուար լինան Պապա Թեօփիկ անունով: Չենոր անշուշտ մտնէ ծանօթացան ըր Աստղիկ պաշտանն այս կենդաններ, ևւ երբ կը գրէր «աստղային արեւեկան», Ալաշխում համար, ի՛նչպէս «աստղային արեւեկան», կը նկատեր Սեբաստականը:

Տոյից քաղաքի[ք] ձերայ որոյ ձեռնադրութենէջ առաջին թուղթ ողջունի եկեղեցի որ [ի] մերում փամանակի կամցյալու եւ գործեաց զայ աշխարհ զորս քառս յաւար ի մէջ եւ ծանծար: Մանաւանդ կրկին իոկ գոհութիւն Աստուծոյ մատուցանեմք, առաւել եւ ձեզ որհուսթիւն, զի զքան զինչ անսխառն շորհնցեցէրկիրն Հայոց, զմիշտորկին Աստուծոյ եւ մարդկան, զորոյ կարողեան Յովհաննու շնչարան: որպէս զնձայ երկիրն Հայոց սորս գայտանաբար, որպէս Յորհաննոս Բերիտաոսի գայտանաբար: Եւ զայն գիտութեան ազգաւ ձեզ ծանուցանեմք . . . :

Տաւ. Վճնետ. էլ 7:

Պատեն առաջին Ս. Գրիգորի զոր առաքեաց ի կետարիս առ Ղեւոնդին: **Չառ ի վերուստ պատուեալ եւ ի մարդկանէ քոզեալ, երկոց երանեալ տեսան եւ աստուածարեալ որոյ Հայրապետից Ղեւոնդեայ, մեծարդյ եւ պատասխան Տոյից քաղաքից կետարեան քահանայապետ, առ ի ձեր որոյ ձեռնադրութենէջ եւ ի մեր փանթըմացութենէս առաջին թուղթ ողջունի եւ որոսթեանք Հայոց ձեռնադրութեանք, եւ ապա բարբ տիեզերաց:**

Յոյժ գոհանամք զմի որ Հայրապետմ որդիսութեանքն իւրով զթացաւ յազգս մարդկան իրմանք որպէս իւրոյ միածնի որ դամանայն ազնիս Հրաւիրեաց յերկնային քաղաքն ի ձեռն առաքելական քառադրութեան, յորում այժմ աշխարհն կարի առաւել մասն պարծանայ եհաս Ձե կրկնեան աւուքն սաս

Վ րաց կը թողո՞ց շարունակութիւնը . ինչպէս կը տնտեսի, Բերկլիննան Ձեռ. մէջ չկայ: Եղջ գոհանամ, նն մտք. զոր ունն թէ Սեբ. հաստակոտորն եւ թէ ծագազիրք, ուսկից կը տնտեսի թէ Սեբ. հաստակոտորն ալ չ'ընծայրք յազգին ձնորքը:

1 Կարգո՞ միտալու . ի. megaloni — մեծի: Ղեւոնդիական տիպե կը ծածոթապրե տպալու. Կի փում եւեթ օրինակն Միտալու. այդ «միակ օրինակ, ին կ'անտարիք ան. Ն. Ն. Նայի, Բառապիրք. 856 ի բուն Միտալու. Հմմտ. Ազարթ. ապ. Ղեւոնդ. 1835. էլ 610. «Ղեւոնդեայ արեւորիական անարպողն մեզապի կեսարու»:
2 Ճշգրտեմք ֆուտիտոր-իլնն, ըստ Ղեւոնդիականին (Հմմտ. Հ. Բ. 1):
3 Պայտառածն բուն լուծն Հ. Բ. արգեօք աւել ձիջ է երկուս ապարութեանց (Գ. Պ. Ն. եւ Ղեւոնդ.) պարծանայ ընթերցուածը:

Տաւ. Վճնետ. էլ 7: Սեբ. Հաստակոտոր: կեկայց, եւ արին սոհմանի սաս կտտար եցան ըստ վիճակի: Հարցոյն բանն ի բաժնի ձեռն նորն շորհաց:

Եղբակացութիւն. — Ամբողջեով նորագիւտ Հաստակոտորի մասին մեր գիտողութիւնները, կ'եղբակացանք:

1. Թե՛ Ղեւոնդի պատմագրութիւնը բոլորովն աշխատուած ձեւով մը կը ներկայանայ Պոլոսայ եւ Ղեւոնդիի տպագրութեամբ, որոնցմէ վերջինը Հինջ ձեռագրութեամբ բազմաթիւութեամբ է եղած:
2. Թե՛ Յայագրութեան ու ձեռագրի Հաստակոտոր իրարմ անկտի օրինակներ կը ներկայացնեն. Ղեւոնդիական տիպը աւելի մաքուր է իբր գրութեան. սակայն նորագիւտ ձեռագիրս կր թուի Համեմատարար աւելի Հարապատարեն ներկայացնել սկզբնական բնագիրը:
3. Թե՛ Առանց ձեռագրական խղճամտիս Համեմատութիւններով վերականգնելու Ղեւոնդի բնագիրը, կարելի չէ արտք եղբակացութեան Հասնիլ Ղեւոնդի անձին կամ գործին նկատմամբ:
4. Եւ թե՛ Ղեւոնդի երկատիրութիւնը, պատմական ու մատենագրական տեսակետով, շատ աւելի արժեք ունի, քան արշակ իրոյ կու տայ ենթագրել՝ անոր այլաներպուած տպագրի կամ ձեռագրի օրինակներու. անխուսափելի ծնունդը եղող մեր նախապաշարուքը:

14 Նոյնինքն 1910. Սեբաստիա:

ՇԱՍԱՐԾ ՉԱՐԴԱԳԾՏ ՍԱՆՎԵՆՆ

Մ Ս Ե Ն Ա Ր Օ Ս Ա Վ Ա Ն

Enchiridion fontium historiae ecclesiasticae antiquae, quod in usum scholarum collegit CONRADUS KIRCH. Friburgi Br., Herder, 1910, 80, pp. XXIX—636. Գրեն՝ Mark 8.—

Ծափկապէս Հայ գրականութեան հետ թէեւ աղերս չունի Հաստորս, բայց պատշաճ կը համարինք ներկայացնել զայն մեր Հայագիր հասթեանք պարագայը ընթերցողայ՝ վրտահ թէ անօգուտ պիտի չըլլայ այն իրենց:

1 Երկու Հաստածներու մէջ նախադասութիւններ կամ ետեւառաջ գրուած են, կամ աւելի են տպագրութեան բազմաամսմբ: Իրողութեան մը՝ որ ինքնին ցոյց կու տայ թէ Ղեւոնդի գործը ինչ աներևակալելի աշխատանքի կրած է, եւ որքան Հնուս. եւր ինչ բնագիրը ունենալէ, աղբիւրներու քննութեան ձեռնարկելու համար: